

DOOD OF VERRIJZENIS VAN LENIN?

Gerard De Rooye

De stroomversnelling van gebeurtenissen na de val van de Berlijnse muur laat onvermijdelijke diepe sporen na, niet het minst bij de linkerkant die zich geïdentificeerd heeft of had met dit communistisch systeem. De media-industrie, die de "fluwelen revoluties" hebben georkestreerd tot een triomftocht van de vrije markt en dito waarden, heeft heel wat ideologische schade aangericht. Analyses, discussies en standpunten, maar ook het geloof en de motivatie van heel wat progressieven werden gekleurd en gecaptiveerd door het Westers inprentingsmodel : de overwinnaar heeft de waarheid aan zijn kant. De malaise die sindsdien heerst was reeds voorbereid en aangekondigd door de falende strategie van de revolutionaire bevrijdingsbewegingen in een aantal derde Wereldlanden. Dat het debat momenteel gekenmerkt wordt door verwarring en een ideologisch vacuüm is dus meer dan begrijpelijk. Dat velen een regelrechte "geloofscrisis" doormaken was eveneens te verwachten ; de narigheid die dat met zich mee brengt gaat wel voorbij en vergt het nodige geduld. Wat echter veel problematischer is, zijn de vele *overhaaste* en mediagestuurde conclusies die getrokken worden. Met name bedoelen we de gemakkelijke en ondoordachte wijze waarop de traditie van marxisme-leninisme definitief en *volledig* wordt afgeschreven.

Was Lenin voor velen reeds jarenlang doodziek, de val van de Berlijnse Muur luidde zijn definitieve doodstrijd in, met als orgelpunt de mislukte coup in de S.U. Daarna volgde een plechtig requiem, voorgegaan door Boris Jeltsin, opgeluisterd door een koor van Vrije markteconomen, gevolgd door een groteske beeldenstorm en de verdeling van Lenins voornaamste erfenis: de opheffing en het verbod van de communistische partij. Noch bloemen noch kransen. Lenin was nu definitief begraven. Parlementaire democratie, vrijheid van pers, van vereniging en van vergadering, enz. waren voor Lenin een luchtspiegeling van de burgerlijke maatschappij, je reinste bedrog. Deze zienswijze had afgedaan, vanaf nu zouden Westerse verworvenheden zegevierden. De politieke strategie om democratische waarden te kortwieken en ondergeschikt te maken aan iets anders was voortaan gedoemd om te mislukken. Deze strategie was eens en voor altijd achter de rug. Zo dachten velen.

Amper zes maanden na de 'coup de farce' werd de pret bedorven door de Algerijnse fundamentalisten. Gebruik makend van de democratische spelregels stevende het islamitisch reveil af op de overname van de macht. De

Westeuropeanen en de Noordafrikaanse elites hielden hun hart vast. Het Algerijns establishment greep drastisch in : opschorten van de Vrije Verkiezingen, aan banden leggen van de vrije pers en godsdienst, verbod op vergaderingen, ontmanteling van de fundamentalistische partij. Keurig volgens het receptenboekje van Lenin (voor beginners?). Commentatoren die tijdens de coup in augustus om het hardst schreeuwden over de schending van elementaire politieke rechten, zwegen nu als vermoord of keurden de Algerijnse machtsgreep (zeg maar staatsgreep) zelfs zonder problemen goed. Eerherstel door het Westen (!) van de politieke strategie van de bolsjewistische revolutie? Jezus had drie dagen nodig om te verrijzen, Lenin zes maanden ... Sinds januari, verschenen trouwens de portretten van Lenin en zelfs van Stalin steeds meer in de straten van Moskou, St. Petersburg en andere grote steden.

Een correct perspectief.

In plaats van voorbarige en overhaaste conclusies te trekken doen we er beter aan de gebeurtenissen te plaatsen in een ruimer historisch en materieel perspectief. Dit betekent een analyse van de grote dynamieken en hun materiële onderbouw die voor het verloop van de geschiedenis bepalend zijn. Concreet, de kern dynamiek van het huidige wereldsysteem is de steeds verder groeiende kapitaal-accumulatie, botsend op anti-systeembewegingen - zoals het bolsjewisme, en intrinsieke en extrinsieke grenzen. De mogelijke crises van anti-systeembewegingen moeten eerst en vooral verklaard worden door objectieve druk (van de kapitaal-accumulatie) en de concurrentie-positie op wereldvlak en niet zozeer door verraad, fouten, enz. Het weerstaan van deze druk en de score binnen de concurrentieverhoudingen zijn op termijn beslissende factoren. Staten en culturen staan in een voortdurende competitie met elkaar. Het bezit van hoogwaardige (militaire) technologie verhoogt de kans dat een gegeven staat of cultuur domineert of koloniseert, of amputeert. Bovendien hangt de leefbaarheid op termijn af van de vestiging van klassen-relaties en produktieverhoudingen die gunstig zijn voor de ontwikkeling van materiële produktiekrachten. Die staten of culturen die er niet in slagen sociale en politieke structuren te selecteren die bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van de produktiekrachten zullen ofwel worden geëlimineerd (of geassimileerd) door hun rivalen ofwel zullen ze een crisis ondergaan dat hun ertoe zal dwingen nieuwe basisstructuren te selecteren, die zullen gelijken op de structuren van de succesvolle rivalen. (Klassenstrijd kan zelfs storend zijn voor de produktieve ontwikkeling.)

In dit licht verschijnt het communisme als een (gebrekkige) tegenbeweging die het moest opnemen tegen een overmachtige vijand, de verenigde kapitalistische staten. Deze laatsten hebben geen gelegenheid onbenut gelaten om deze nieuwe beweging in de kiem te smoren of minstens te amputeren. De obsessie om het communisme te vernietigen was een

fundamentele factor, zoniet de belangrijkste factor in de wereldpolitiek sedert het Communistisch Manifest (1848). Voor de volgelingen van Marx en Lenin was het van meetaf aan een ongelijke strijd tegen een nietsontziende agressor en een superieur wereldsysteem. Dit perspectief lijkt ons correct om het 'reëel bestaande socialisme' te benaderen en te beoordelen. Enkel binnen zo een perspectief is het zinvol en constructief om fouten, tekorten en vergissingen op te sporen, en houden we de middenweg tussen een dogmatische apologie en een neurotische belijdenis van socialistische zonden.

De Semi-Periferie.

Om het perspectief wat concreter te maken, doen we een beroep op het instrumentarium van het 'Fernand Braudel Center'. Centraal daarin is de klassieke triade : Centrum, Semi-Periferie en Periferie. Opvallend en belangrijk voor de beoordeling van het communisme is het feit dat deze driedeling of rangschikking van het wereld-economisch systeem gedurende deze eeuw nagenoeg volledig dezelfde is gebleven, op uitzondering van Japan en in het kielzog daarvan enkele kleine (stad-)staatjes. Een uitzondering (die kan worden verklaard door enkele bijzondere omstandigheden en specifieke redenen) die de regel alleen maar bevestigt. De kloof tussen Centrum en Periferie is gedurende deze eeuw alleen maar groter geworden. De Semi-Periferie landen, waaronder de S.U. en de Oostbloklanden, wisten zich te handhaven : ze wonnen veld t.o.v. de Periferie en verloren terrein t.o.v. het Centrum. Of men nu een plan-economie of een Vrije markt-economie bezat, of men zich had losgekoppeld van de wereldeconomie of niet, het resultaat was grosso modo hetzelfde. Van doorslaggevend belang is de globale concurrentiepositie op wereldvlak, d.w.z. de mate waarin men kan beschikken over de natuurlijke en menselijke rijkdommen van andere gebieden, of anders gezegd van de uitbuittingscapaciteiten. Wie aan het begin van deze eeuw sterk vertrok is dus nu nog sterker geworden, wie zwak vertrok ging steeds verder achteruit ; de tussenliggers zoals de Oostbloklanden *zijn tussenliggers gebleven, en dit onafhankelijk van hun produktiewijze.*

Deze invalshoek werpt ook een ander licht op het falen van de communistische regimes. Het is alleen een mislukking t.o.v. van de compleet onrealistische verwachtingen en beloftes van de communistische leiders. Zij dachten immers dat ze in staat zouden zijn om de welvaartsstandaard van massa's mensen op te trekken tot een niveau vergelijkbaar en concurrentieel met de rijkdom van het Westen. En deze reusachtige klus dachten zij te klaren door de economie los te koppelen van de globale kapitaalstromen en door het invoeren van een planeconomie.

Stalin had zijn commando-economie uitgebouwd naar het model van de Duitse oorlogsindustrie, met de bedoeling het kapitalistische Centrum in te halen en voorbij te steken. Daartoe legde hij de nadruk op zware industrie, ten nadele van

consumptie en landbouw. Ondertussen echter vonden in het hart van het kapitalisme ingrijpende economisch-technologische evoluties plaats. De nadruk verschoof naar sectoren met een meer flexibele accumulatie, d.w.z. naar die sectoren die een hogere winstmarge opleverden : spijttechnologie, automatisering, informatica, ... De zware industrie werd voor een belangrijk gedeelte afgevoerd en overgelaten aan de Semi-Periferie. Het logge commando-apparaat kon deze snelle (r)evolutie niet aan. Het Oostblok was gedoemd om de boot te missen en terug te keren naar de plaats van bestemming die het oorspronkelijk was toegewezen in het wereldsysteem : de Semi-Periferie. Dezelfde commando-economie die oorspronkelijk een belangrijke troef leek te zijn voor een snelle autonome industrialisatie en nationale groei, bleek in een tweede fase een beslissende handicap te zijn om de technologische ontwikkeling in de snel evoluerende werelddeconomie aan te kunnen. Kortom, de communistische wereldbeweging heeft geprobeerd de basislogica van het kapitalisme te veranderen, maar is verworpen tot een hachelijke poging om de meest dynamische kern van het kapitalisme in te halen. Om dit doel te bereiken werd een moderniseringsdictatuur ingesteld (zie verder) en diende de socialistische ideologie om de mensen hiervoor te mobiliseren.

Het fundamenteel probleem.

In het licht van de marxistische theorievorming kan het centraal probleem als volgt worden omschreven. De marxistische leer, en meer bepaald de geschiedenisvisie ontwikkeld door Marx en Engels, was niet geschikt voor het project van Lenin en zijn opvolgers. We noemen drie punten die voor ons van belang zijn.

1. Als Marx en Engels het hadden over het kapitalisme, dachten ze uiteraard aan de economisch en technologisch meest geavanceerde regio, het Centrum dus. Anders gezegd, het oorspronkelijk marxisme is gegroeid binnen en was bestemd voor de gendustrialiseerde kapitalistische wereld. Meer in het bijzonder dachten ze in de eerste plaats aan Duitsland, Engeland en de V.S. In Rusland daarentegen vonden ze het niet haalbaar om een revolutie te laten slagen. Eerst moesten alle technologische en economische mogelijkheden van het kapitalistische stadium worden aangeboord en pas dan kon er sprake zijn van een proletarische revolutie. Daaraan voldeed de situatie in Rusland nog lang niet. Kortom, Marx bouwde zijn theorie uit binnen de horizon van een burgerlijke maatschappij, in het Centrum.

2. Geen enkele fase van de geschiedenis mocht of kon worden overgeslagen, ook niet de kapitalistische fase. Sterker, volgens Marx en Engels speelde het kapitalisme zelfs een positieve rol. Het had namelijk de historische taak het (materiële) pad te effenen voor het communisme.

3. De leer van Marx en Engels was vooral een moderniseringstheorie, de revolutionaire inhoud was eerder secundair. Eventuele revolutionaire voorhoedes zouden een morele of opvoedende rol spelen, eerder dan een politieke en maatschappelijk ingrijpende rol.

De geschiedenis draaide anders uit. De voorspellingen van Marx en Engels kwamen niet uit, integendeel. De geboorte van het communisme als wereldbeweging vond helemaal niet plaats in het kapitalistische Centrum. De revoluties in de kernlanden mislukten of ontbraken. Het industrieel proletariaat dat het sterkst georganiseerd was en dus vanuit Marx' standpunt het meest kans op slagen had, bleek weinig of niet geneigd tot socialistische revolutionaire ideologieën en praktijken. Een proletarische revolutie scheen alleen maar te kunnen lukken in de Semi-periferie, waar de reformistische strategie trouwens volkomen waardeloos was. Om toch nog het communistisch einddoel te bereiken moest de geschiedenis en dus ook de leer van Marx en Engels een flink handje geholpen worden:

1. Het marxisme zou zich moeten waarmaken in een regio met grote economische en technologische achterstand.

2. In de Semi-Periferie moest de kapitalistische/burgerlijke fase overgeslagen worden.

3. Naast een versnelde modernisering zou de revolutionaire inhoud en een politieke voorhoede zeer centraal komen te staan.

Deze drie punten wijken nu zo sterk af van de oorspronkelijke visie van Marx en Engels, dat we deze 'leninistische weg' nog moeilijk kunnen betitelen als "socialistisch" of 'marxistisch' in de klassieke en originele zin van het woord. De te volgen weg was duidelijk anti-kapitalistisch, maar eerder in tegenspraak met de oorspronkelijk uitgetekende "socialistische" route.

Wat er ook van zij, de niet-reformistische socialisten stonden voor een gigantische uitdaging, zowel op het gebied van de praktijk als van de theorie.

1. De praktijk. Hoe een revolutie tot stand brengen in een economisch achtergebleven gebied, omringd door een superieure en oppermachtige vijand die geen revolutie zou dulden? De uitkomst zagen Lenin en zijn opvolgers in een grootschalige poging om het kapitalisme economisch en technologisch-militair te evenaren of zelfs te overstijgen. Topprioriteit was een halsbrekende industriële en technologische ontwikkeling langs niet-kapitalistische weg, een combinatie van oorlogseconomie en 'moderniseringsdictatuur à grande vitesse'

2. De theorie. Er drong zich een grondige herziening op van de leer van Marx en Engels. De theorie, uitgewerkt en bedoeld voor het Centrum, moest men aanpassen en grondig omvormen zo dat ze geschikt zou zijn voor de Semi-periferie. Bovendien hadden Marx en Engels zich vooral met economie bezig gehouden. Een samenhangende politieke theorie, bijvoorbeeld over wat moest gebeuren na de overname van de macht, ontbrak nagenoeg volledig. Hier moest men bijna van nul beginnen. Kwam daarbij het feit dat de Russische revolutie plaats vond temidden van een verschrikkelijke oorlog gevolgd door een burgeroorlog en buitenlandse interventie. Door het ontbreken van een duidelijke politieke leer formuleerde Lenin zijn theorie onder druk van de meest onmiddellijke problemen. Zijn ideeën ontwikkelde hij op het moment zelf, als reactie op buitengewone omstandigheden.

De grote misrekening.

De analyse en de strategie van het marxisme, uitgedokterd voor het Centrum, transformeren naar een theorie en praktijk die geschikt was voor de Semi-Periferie, dat was dus de grote krachtproef waar de Bolsjewieken voor stonden. Dat was het globale kader waarbinnen de revolutie zich moest voltrekken. Laten we dit nu meer in detail bekijken. De kolossale opdracht die Lenin op zich nam berustte op twee vooronderstellingen.

Ten eerste dacht hij dat het kapitalisme snel zou ineenstorten daar het door en door verrot was. Deze ondergang zou bovendien gepaard gaan met de start van een wereldrevolutie, welkome steun dus voor de hachelijke situatie van de Russische kameraden. Die veronderstelling was lang niet zo gek. De omstandigheden in Europa aan het begin van deze eeuw waren uiterst woelig. Er was de eerste Wereldoorlog en in een aantal landen hadden sociale revoltes plaats gegrepen. Onder het proletariaat heerste een koortsachtige stemming. Vanuit zijn revolutionair-optimisme interpreteerde Lenin deze feiten als de voorlopers van nabije communistische revoltes in verschillende Europese landen wat uiteindelijk zou resulteren in een internationale proletarische revolutie. De ineenstorting van het internationale kapitalisme lag in het verschiet. Binnen die internationale context was de Russische revolutie in zijn ogen haalbaar en gewenst. Duitsland, dat in de ogen van de toenmalige wereldrevolutionairen veel geschikter en rijper leek voor politieke revolutie, zou spoedig volgen. Indien het in Rusland kon lukken, dan zeker in Duitsland en andere geavanceerde staten.

Ten tweede, toen deze wereldrevolutie uitbleef, geloofden Lenin (noodgedwongen?) en later Stalin in de mogelijkheid van de opbouw van een autonoom blok, onafhankelijk van de kapitalistische wereld, "Socialisme in één land". Indien het socialistisch kamp het lang genoeg zou kunnen uithouden, zou het kapitalisme in een nieuwe crisis terechtkomen en zou er een nieuwe

socialistische dynamiek ontstaan die tot een socialistische eindoverwinning zou leiden.

Zo ver is het echter nooit gekomen, hoewel het er bijwijlen vrij gunstig uit zag. In de jaren dertig en veertig bouwde Stalin, weliswaar tegen een hoge prijs aan mensenoffers, Rusland uit tot een grootmacht, terwijl West-Europa een diepe economische en politiek-ideologische crisis doormaakte. Dankzij deze prestatie was de S.U. zelfs in staat het nazisme een dodelijke klap toe te dienen en was het de belangrijkste factor in de bevrijding van het fascisme. Ironisch genoeg hielp het communisme (uiteraard uit zelfbehoud) het kapitalisme een handje om zijn zware crisis te boven te komen. Na de Tweede Wereldoorlog heeft het Westen zich enorm snel herpakt onder de impuls en het leiderschap van de V.S.. Tegen de spectaculaire naoorlogse groeicijfers van het Westen moest de zwaar gehavende S.U. het afleggen. Het verloor de noodgedwongen competitie op zowat alle terreinen. De verwachte socialistische eindoverwinning kon men definitief vergeten.

De grootste misrekening (of fout) van het marxistisch-leninistisch denken was niet zozeer de overschatting van het socialisme maar wel de onderschatting van het kapitalisme, een wereldsysteem dat veel soepeler en steviger leek te zijn dan de marxistische theoretici voorhadden.

De moeilijke beginjaren.

De Bolsjewieken hebben dus de grote krachtproef niet doorstaan. Ze hebben geen afdoende oplossing gevonden op het hogervermelde fundamentele probleem de transformatie van Centrum naar Semi-Periferie. Maar laten we nog even terugblikken op de beginjaren van de bolsjewistische revolutie. Zoals gezegd startte het communisme van meetaf aan vanuit een zwakkere (semi-perifere) positie en werd ze bovendien in het defensief gedrongen. Gezien de bovenvermelde misrekeningen, die zich vooral op het economische terrein situeren, zou de revolutie in deze omstandigheden maar kans op slagen hebben indien een belangrijke politiek-ideologische voorwaarde werd vervuld. Op termijn moest er een zekere vorm van democratisering en participatie komen. Het was namelijk nodig dat de massa's zich konden identificeren met het zwakke inferieure socialisme. Anders gezegd, een stevig politiek-ideologisch cement kon en moest de zwakheid van het economisch-technologisch bouw materiaal compenseren.

Hier liep het evenwel mis. De politiek van Lenin werd overheerst door de eisen van het ogenblik. Mede door het ontbreken van een uitgewerkte theorie (zie boven), werd aan deze politiek-ideologische voorwaarde niet voldaan. De samenleving vergleed snel naar een star en totalitair systeem. We behandelen

drie aspecten van deze evolutie. (1) Het probleem van de overdracht van de macht. (2) De grenzen van het politiek bijsturen van de economie. (3) De idyllische staatsopvatting en het paternalisme van Lenin.

1. De overdracht van de macht.

In de beoordeling van een revolutionair proces worden de opbouw van de nieuwe samenleving achteraf en de omwenteling die eraan vooraf gaat meestal apart bekeken. Het ene zou een zaak zijn van militaire tactiek, het andere zou dan vooral te maken hebben met politieke ideologie en strategie. Zo eenvoudig is het echter niet. De manier waarop een revolutie wordt gevoerd en de omstandigheden waarin ze moet plaatsvinden zijn bepalend en vaak beslissend voor de kansen en de concrete vormen van de post-revolutionaire maatschappij. Concreet, om de macht in penibele omstandigheden snel te veroveren en achteraf te behouden heb je een stevige Organisatie nodig, met als onvermijdelijk gevolg een tijdelijke machtsconcentratie in weinig handen. Alleen een gedisciplineerd en gecentraliseerd apparaat is in staat de macht over te nemen en omgekeerd wordt een gedecentraliseerd en basis-democratisch bestuur in oorlogssituaties of in tijden van crisis binnen de kortste keren weggespoeld. Een sterke staat is een noodzakelijke voorwaarde om te overleven en de revolutionaire programma's uit te voeren. Hoe sterker de tegenstander daarenboven is en hoe groter de weerstand, hoe meer centralisatie en concentratie van macht er vereist is. Eenmaal de toestand genormaliseerd is, kan je dan geleidelijk de macht 'overdragen' en het bestuur decentraliseren. Maar wat als de toestand niet genormaliseerd geraakt? Wat als de vijand veel sterker blijkt te zijn dan verwacht? Wat als de internationale revolutie uitblijft? Wat als bovendien de bevolking en haar leiders geen enkele historische ervaring van democratie hebben? Dan dreigt het gevaar van permanente machtsconcentratie. Hoe moeilijker de startvoorwaarden, hoe moeilijker de latere overdracht van macht, en hoe groter de kloof tussen top en basis, tussen partij en klasse. Dit is ongetwijfeld een fundamentele zwakte van het leninisme.

2. De grenzen van de politieke economie.

Lenins antwoord op het hogervermelde fundamentele probleem bezat (onvermijdelijk) autoritaire trekken. De economische achterstand trachtte Lenin politiek bij te sturen, en dit in een versneld tempo. Op dit punt, we stelden het reeds, week Lenin duidelijk af van Marx en Engels. Hij gaf aan het politieke prioriteit t.o.v. het economische, precies de tegenovergestelde rangorde van Marx. Dit zou Marx ongetwijfeld als 'utopisch' hebben bestempeld. Door deze afwijking of herziening van het traditionele marxisme werden Lenin en zijn opvolgers geconfronteerd met zeer lastige problemen.

Modernisering en industrialisering zijn geen natuurlijke of harmonische processen. Mensen verlaten niet voor hun plezier hun dorps- of familiaal leven en hun gronden, om zich te storten in erbarmelijke en afstompende werkomstandigheden tegen een hongerloon. Hiertoe moeten ze gedwongen worden en is er een uitermate sterke (re-)pressie nodig : de zogenaamde 'moderniseringsdictatuur'. In het kapitalisme werd en wordt deze dwang allereerst en hoofdzakelijk uitgeoefend door het privé-bezit. Bij gebrek aan eigen produktiemiddelen waren en zijn mensen nu eenmaal verplicht hun arbeid te verkopen, hoe miserabel die verkoop ook is. Er is geen keus, het is dat of niets. De kapitalistische eigendomsverhouding functioneert hier dus als economische dwang om de modernisering te voltrekken.

Wanneer men nu in de Semi-Periferie deze eigendomsverhouding afschaft op het moment dat de maatschappij (het produktieniveau) nog niet ver genoeg ontwikkeld is, dan moet deze economische dwang vervangen worden door een politiek-militaire. Vandaar dat Lenin de hele samenleving probeerde te organiseren als een fabriek. Sterker, de dictatuur van het proletariaat werd geïdentificeerd met de onderwerping en disciplineren van de arbeider. De dictatuur van het proletariaat draaide feitelijk uit op een moderniseringsdictatuur. Lenins eerste bekommernis was begrijpelijkerwijze het verlichten van de miserabele omstandigheden van de zwaar geteisterde bevolking, eerder dan een versterking van de politieke macht van het proletariaat. Waar deze twee (marxistische) doelstellingen met elkaar in conflict kwamen, moest de tweede wijken voor de eerste en werd het proletariaat aan banden gelegd. Dit werd nog versterkt door het gegeven dat de moderne produktiekrachten zo op centrale macht georiënteerd zijn dat ze geen basis kunnen vormen voor een vrije (dus klassenloze) associatie van werknemers, en deze zelfs systematisch verhinderen. Het hele project van Lenin en Stalin berustte uiteindelijk op de illusie dat de hele wereld op basis van arbeidsdeling moest gaan samenwerken en dat men dit wrijvingloos kon organiseren op planmatige rationele basis, 't is te zeggen op basis van een commando-economie. Een moderniseringsdictatuur leidt niet tot de afschaffing maar enkel tot de modernisering van de dictatuur. Indien men deze modernisering in enkele tientallen jaren wilde voltooien, daar waar het kapitalisme enkele eeuwen nodig had gehad, begrijpt men de hachelijkheid en het illusoire van het hele project. Dat overtrokken optimisme kan alleen maar verklaard worden door een combinatie van een onuitroeibaar en blind vooruitgangsgeloof en meer nog door de dwang van de omstandigheden een militaire en dus technologisch-industriële concurrentie en wedloop met de vijand uit het Westen. Zo belanden we bij een laatste aspect van de economische stutpoging de bewapening.

Alsof de omstandigheden nog niet zwaar genoeg waren, werd het moderniseringsavontuur nog eens doorkruist en geperverteerd door de permanente oorlogsomstandigheden waarin de communistische wereldbeweging

zich moest waarmaken: de revolutie was een vrucht van W.O. 1, de eerste jaren werden gedomineerd door een bloedige burgeroorlog en militaire interventie, daarna bleef de dreiging bestaan vanwege de verenigde kapitalistische staten, vanaf de jaren dertig moest de S.U. zich bewapenen tegen de fascistische 'Drang nach Osten' die uitliep op W.O. II, die op haar beurt gevolgd werd door de Koude Oorlog. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de Sovjeteconomie het niet veel verder heeft gebracht dan een oorlogseconomie. Zo een oorlogseconomie kent één prioriteit : de noodzaak om de oorlog te winnen. Daaraan worden alle andere doeleinden, o.a. efficiëntie, ondergeschikt. Het gevolg was dat de kosten niet werden geteld en dat de verspilling en vervuiling enorme proporties aannamen. Op politiek vlak leidde dit 'oorlogscommunisme' onvermijdelijk tot een administratief-bureaucratisch systeem. Om een oorlog te voeren of voor te bereiden heb je een gespieerd staatsapparaat nodig. Zo een fors en bureaucratisch staatsapparaat ontwikkelt zeer snel een eigen dynamiek : het verzelfstandigt zich ten opzichte van het volk en leidt onherroepelijk tot despotisme (zie verder) of veel erger, zoals gebleken is.

3. Idyllisch paternalisme.

Ondanks de loodzware en bijna uitzichtloze materiële omstandigheden, had Lenin een vrij idyllische opvatting over de toekomstige staat. In navolging van Marx en Engels stelde hij dat de burgerlijke staat niet hervormd moest worden maar vernietigd. Deze vernietiging zag hij véér de oktoberrevolutie nog als Vrij onproblematisch. De partij die zich tijdelijk moest omvormen tot een paramilitaire eenheid zou de macht grijpen met de bedoeling de staat' te laten afsterven. Al gauw na de revolutie bleek deze visie niet houdbaar. Lenin had de noodzaak van een staat als technische organisatie met een zekere autonomie en de problematiek daarvan ernstig onderschat. In Rusland waren de dragers van de revolutie, de proletariërs, relatief gering in aantal en matig georganiseerd, zodat in vergelijking met andere landen een centraal bestuursapparaat (de partij) meer macht zou moeten uitoefenen. Mede daardoor evolueerde de staat naar een monolithische participatie i.p.v. vernietigd te worden. De zegevierende voorhoede slaagde er niet in de macht over te dragen aan het proletariaat, de geprivilegieerde doelgroep waar het oorspronkelijk allemaal om draaide. De macht werd daarentegen geconsolideerd in één enkele partij - de exclusiviteit is een creatie van nâ de revolutie - die de enige legitieme bron was van politiek initiatief en waarmee alle proletariërs en later zelfs alle werknemers werden geïdentificeerd.

De spontane arbeidersbeweging had volgens Lenin trouwens een burgerlijk of vals bewustzijn. Het socialistisch bewustzijn kon alleen worden voortgebracht door de dragers van de marxistische theorie : de partij. Was dit onzin en zelfs een gevaarlijke en verwerpelijke redenering? Het antwoord is niet

zo eenvoudig. De electorale ervaringen zowel van de jaren dertig als van de voorbije maanden en jaren in West- en Centraal-Europa en in de Islamitische wereld, maken in elk geval duidelijk dat het spontane bewustzijn van de volksmassa's in tijden van economische crisis verre van emancipatorisch is en zelfs heel gevaarlijke vormen kan aannemen. De despotische opvattingen van Lenin massief verwerpen op grond van humanistisch principes is emotioneel te begrijpen maar getuigt m.i. van een gebrek aan politieke analyse. Lenin raakte een cruciaal probleem aan van de burgerlijke samenleving, een probleem dat met de dag actueler wordt en scherpere vormen aanneemt. Hij legde de vinger op de zere wonde.

Hoe dan ook, het politiek paternalisme was misschien haalbaar bij een semi-feodale bevolking die voor een groot gedeelte uit analfabeten bestond. Eenmaal de Sovjetunie en later de Oostbloklanden geëvolueerd waren tot sterk geïndustrialiseerde samenlevingen met een hoge scholingsgraad en cultureel peil, en waar de (Westerse) massamedia een stijgende invloed uitoefenden, kon deze betutteling niet anders dan tot weerstand en tot een ernstige legitimatiecrisis leiden. Deze crisis zou het communistisch systeem uiteindelijk fataal worden, tenzij men het welvaartspeil gevoelig kon opdrijven.

Was het Stalinisme onvermijdelijk?

Als we de omstandigheden en de daaruit voortvloeiende mechanismen, die we hierboven in drie punten ontwikkelden, in een ruimer en historisch kader plaatsen dan kunnen we de situatie als volgt samenvatten 'De geschiedenis van de twintigste eeuw maakt duidelijk dat in een geglobaliseerd wereld-economisch systeem het imperialistisch centrum zich de luxe van een 'echte' parlementaire democratie kan veroorloven, en dat de Semi-Periferie slechts kan standhouden door een verlicht despotisme".

We moeten deze stelling echter goed interpreteren. Samen met de drie punten van hierboven zou deze fatalistisch klinkende uitspraak inderdaad verkeerdelijk de indruk kunnen wekken dat de precaire omstandigheden van de Sovjet Unie als een noodlot moesten uitlopen op de Stalinistische excessen. Ze zouden kunnen suggereren dat de optie voor een moderniseringsdictatuur en oorlogseconomie onvermijdelijk moest leiden tot de buitenissige personencultus van Stalin met alle offers vandien. De dreiging van een nakende burgeroorlog, van het opkomende fascisme, van een wereldwijde anti-communistische samenzwering, enz. hebben immers al te vaak gediend om het onnodig onderdrukken van bepaalde mensenrechten, het vervolgen en uitschakelen van politieke opposanten, en nog meer van dat fraais te verdedigen. Daar distantiëren we ons duidelijk van. Uiteraard willen we ook niet de talloze en onvergeeflijke gruwelen goedpraten.

Het regime onder Stalin was zeker geen onontkoombare of wenselijke evolutie. De catastrofale wendingen naar het Stalinisme voltrokken zich op momenten dat het niet echt 'nodig' was. Zo bijvoorbeeld vond de uitschakeling van andere partijen en de druk op afwijkende fracties binnen de eigen partij pas plaats nâ de burgeroorlog en niet tijdens de gevechten. De fatale ontplooiing van het 'hoog-Stalinisme' geschiedde in de relatief rustige periode tussen '27 en '31. Toen werd een totalitair systeem geïnstalleerd met geforceerde collectivisatie, een waanzinnige personencultus, een criminalisering van elke oppositie, een verregaande invloed van de veiligheidsdiensten, enz. Het Stalinisme was eveneens verre van efficiënt. Het repressief apparaat was een duur en parasiterend gezwel. Het over-geforceerd arbeiderssysteem was hinderlijk, duur en inefficiënt en heeft miljoenen mensenlevens gekost. Moskou organiseerde het bloedig neerslaan van verschillende revoluties in Europa en Azië. Het grondig wantrouwen van Stalin t.o.v. de bevolking heeft ongetwijfeld mee bijgedragen tot het (veel te) hoge aantal oorlogsslachtoffers tegen de Duitsers, een story die zich onlangs nog herhaald heeft in Irak. De spectaculaire economische successen moeten ook licht genuanceerd worden. Zij waren ten dele het gevolg van economische samenwerking en handel met geavanceerde economische landen (zoals dat nu in China het geval is), van de eenvoud en de snelle groeimogelijkheid van embryonale kapitaalaccumulatie' en van de offers die men nog kon vragen aan de vele partijkaders en sympathisanten.

Smalle marges.

De evolutie naar een totalitair en monolithisch regime was dus zeker niet onvermijdelijk. Van de weinige ruimte en ontspanning hadden de communistische leiders gebruik kunnen maken om het regime te versoepelen en de totalitaire elementen af te bouwen. De communistische elite, met uitzondering van de Joegoslavische, zag zich echter nimmer genoodzaakt om de politieke structuren om te buigen in een meer democratische richting. Ten onrechte. Ze hadden minstens een poging kunnen doen om de kloof tussen top en basis, tussen partij en klasse, te verkleinen. Daar is men duidelijk uit de bocht gegaan. Toch moeten we de mogelijkheden en kansen om te democratiseren niet overschatten. De grenzen waren zeer beperkt. In punt 1 tot 3 hierboven, hebben we enkele mechanismen geschetst die aantonen in welke nauwe politieke marges het communisme van bij de aanvang moest opereren, marges die helemaal verdwenen eenmaal de samenleving gestaliniseerd was.

Socialistische of linkse experimenten uit de twintigste eeuw bevestigen dit. Het opereren binnen parlementair-democratische krijtlijnen, liep telkens uit op een sisser: in Chili (73) onderschatte men de klassenmacht van de conservatieve en buitenlandse krachten (die men te weinig aan banden had gelegd) ; in Nicaragua ('90) deed het meerpartijenstelsel de revolutie de das om en in Haïti (91) ontbrak o.a. de controle op en macht over het repressie-apparaat. We

verwijzen hier ook nog naar de bekende sociologische wet : voor een staat in het defensief is het gemakkelijker volledig repressief op te treden, dan om een kleine maar onvoldoende ruimte voor politiek en cultureel pluralisme te bieden. Een kleine opening maken, verscherpt de honger naar meer zonder die te bevredigen. Het zet aan tot meer eisen waaraan men toch niet kan voldoen. Een situatie waarmee het post-Gorbatsjov tijdperk volop zal worden geconfronteerd. We zwijgen dan nog van het nationalistisch kruisvat, een permanent en explosief vraagstuk dat nooit volrijpte historische oplossingen heeft gekregen. Het is daarom zeer de vraag of 'socialisme met een menselijk gelaat' (Praagse lente 1968, Dubcek) ooit wel wenselijk of haalbaar geweest is. Heel waarschijnlijk ontbrak daarvoor de nodige manoeuvreerruimte waardoor elke periode van liberalisering werd afgesloten met een nieuwe fase van repressie en versteviging van de macht van de partij.

Naar de (rode) vaantjes.

Deze periode is voorbij. Het experiment in de S.U. en later in het Oostblok is achteraf een gedeeltelijke, ongeduldige, tijdelijke en gebrekkige uitdaging gebleken t.o.v. het Westers kapitalisme. Men is er niet in geslaagd om aan de basislogica van het kapitalisme - de noodzakelijke polarisatie tussen Centrum, Semi-Periferie en Periferie - om te vormen, of er zelfs maar aan te ontsnappen. De finale crisis en de revolutie deed zich niet voor in het Centrum van het kapitalisme, maar integendeel aan de rand ervan. Dit 'pionierssocialisme', een combinatie van moderniseringsdictatuur en parasitaire oorlogseconomie, heeft de transformatie van het marxisme (van Centrum naar Semi-Periferie) niet weten te voltrekken. Het kapitalisme werd onderschat, de revolutionaire mogelijkheden overschat. De marges waren uiterst gering en mede bij gebrek aan een uitgebalanceerde politieke theorie, en gevangen in het vooruitgangsgeloof, onttaardde de hele zaak in een star en totalitair systeem, dat het uiteindelijk moest afleggen tegen de veel solidere kern van het Westers kapitalisme. Toch hebben de Sovjetcommunisten op wereldschaal enkele niet onaardige successen geboekt.

Lenin en zijn volgelingen zijn nooit uit het volgende dilemma geraakt. Aan de ene kant was een algemene verpaupering (Semi-Periferie of Periferie) een noodzakelijke voorwaarde voor het slagen van een revolutionaire verovering van de staatsmacht. Aan de andere kant legde deze materiële achterstand (t.o.v. het Centrum) juist een loodzware hypotheek op de slaagkansen van het project.

Vandaag lijken de improvisaties van Lenin niet meer bruikbaar. Zijn strategische antwoorden zijn naast hun onvolkomenheid te zeer gesneden op de toenmalige context. Zijn vraagstelling daarentegen blijft brandend actueel. Lenin heeft een aantal heel fundamentele vragen over politieke strategie en maatschappijverandering gesteld, die ook nu nog van nut zijn. Het zijn vragen

waar we gewoon niet aan voorbij kunnen. Het is niet omdat Lenin uit de mode is en zijn standbeelden neergehaald zijn, dat enkele belangrijke problemen van de baan zijn. Om er enkele te noemen:

1. Het imperialisme of het wereldomvattend karakter van het kapitalisme maatschappelijke feiten en processen kunnen niet meer op zichzelf of regionaal bekeken worden, los van andere regio's. Het kapitalisme is één groot wereldsysteem, een systeem dat penetreert in elke uithoek van de wereld en daar op één of andere manier, direct of indirect zijn (economische) wetten oplegt. De globalisering van de vrije markt heeft o.a. geleid tot een extern proletariaat (in de Derde Wereld) met reusachtige afmetingen.

2. Het dilemma tussen representativiteit en efficiëntie, of concreter het feit dat elke machtsovername een (blijvende) sterke en gedisciplineerde Organisatie nodig heeft. Voor deze kwestie hebben zijn tijdgenoten Luxemburg, Kautsky of Trotsky geen bevredigend alternatief kunnen bieden.

3. Het probleem van (het ontbreken van) het revolutionair bewustzijn. Als dit bewustzijn niet spontaan aanwezig is bij de bevolking, moet dat dan van buiten af door een 'verlichte' elite worden aangebracht? Wat als een meerderheid van de bevolking, gemanipuleerd door het buitenland bijvoorbeeld of door de massamedia, tegen zijn eigen belangen in stemt op conservatieve partijen? (cfr. Nicaragua of extreem-rechts in West- en Oost-Europa.) Wat als de massa geen sociale vooruitgang wil? De antwoorden van zowel Gramsci (organische intellectueel) als Habermas (theorie van het communicatieve handelen) zijn theoretisch aantrekkelijk maar hebben nog niet kunnen bewijzen dat ze praktisch succesvol zijn.

Lenin wist de leer van Marx en Engels operationeel te maken. Hij heeft het marxisme als filosofie en maatschappij-analyse aangevuld met een handige strategie. Het falen en de onbruikbaarheid van het leninisme betekent bijgevolg dat het marxisme aan strategische waarde fel inboet en dug heel veel kwijt speelt. De anti-systeembewegingen staan voor de gigantische uitdaging nieuwe en adequate strategische modellen uit te werken voor de toekomst. De verovering van de staatsmacht, het centraal dogma en de evidente vooronderstelling van elke linkse strategie, stammend uit de negentiende eeuw, is wellicht aan een grondige herdenking toe.